

Daniel Pitt

OIKOPHILIA ÉS A KONZERVATÍV KÖRNYEZETTUDATOSSÁG POÉZISE

Richard M. Weaver 1948-ban emlékeztetett bennünket arra,¹ hogy az eszméknek következményeik vannak.² Éppen ezért a konzervatívoknak minden ellenfelükkel az eszmék szintjén kellene felvenniük a kesztyűt – és egyetlen kérdésre sem kellene eredendően baloldaliként tekinteni. Ugyanez vonatkozik a környezetvédelem kérdéseire is. Akár a rögbiben: ha a játékosok nem küzdenek teljes erőbedobással, nem szerez labdát a csapat. Egyes konzervatívok mégis beletörődni látszanak abba, hogy ők nem lehetnek környezettudatosak, és a konzervatív környezettudatosság nem más, mint paradoxon vagy oximoron. Katey Castellano például megjegyezte, hogy a környezettudatosságot „általában a liberalizmushoz” vagy a *woke* politikákhoz társítják.³ Ez a feltevés odáig vezetett, hogy Wordsworth „ökológiai” költészetét elemző munkájában Jonathan Bate arra a következtetésre jutott, hogy Wordsworth nyilvánvalóan szintén a liberálisok táborát erősítette.⁴ Roger Scruton rámutat:

„A konzervatívok tehát helytelenül bélyegzik társadalmilag megosztónak a környezetvédelmi mozgalom egészét [...] és úgy próbálnak tenni,

¹ Rendkívül hálás vagyok dr. Sebastian Morellónak, Christopher Fearnek és *A posztliberális fordulat és a brit konzervativizmus jövője* címmel megrendezett konferencia többi résztvevőjének az előadásommal, továbbá a jelen tanulmány korai változataival kapcsolatban tett észrevételeiért. Hibáim és/vagy elütéseim ugyanakkor csakis az enyéimek.

² WEAVER 2013.

³ CASTELLANO 2011: 73–91.

⁴ BATE 1991.

mintha annak semmi keresnivalója nem volna a konzervatív politikai gondolkodásban.”⁵

Ennek eredményeként – amint John Bliese rámutat – a konzervatívok inkább arra hajlanak, hogy a környezetvédelmi vonatkozásban kevesebb szabályozást előnyben részesítő vállalkozásokat támogassák.⁶

A jelen tanulmányban kifejtett érveim szerint azonban létezik olyan hagyományos konzervatív környezetpolitikai perspektíva, amelynek nincs köze a liberalizmushoz, *woke*-ellenes, ugyanakkor hihető, koherens és meggyőző – ráadásul valószínűleg népszerű is. Peter Huber ehhez hasonlóan azt állítja, hogy a modern liberális környezetvédelem megtévesztő, és a környezet szempontjából valójában inkább árt, mint használ. Huber vélekedése szerint a környezetet az úgynevezett környezetvédőktől is meg kell védeni. Jómagam a környezetpolitika konzervatív perspektívájának megtalálása érdekében holisztikus módszert alkalmazok, amely mind a múltban alkotó, mind kortárs, kulcsfontosságú konzervatív gondolkodók, írók, költők és politikusok munkáira támaszkodik, Edmund Burke-től egészen Wendell Berryig. Úgy vélem, e módszer segít rávilágítani arra, hogy van a környezetvédelemnek és -fejlesztésnek olyan szála, amely végigfut a *tory* hagyományon. E perspektívára nem csupán tudományos megfontolások miatt érdemes rátalálni. A stabil és virágzó természeti környezet fenntartása mindenki, de különösen a konzervatívok számára lényeges. Bár a téma szakirodalma átfogó képet ad, az alábbiakban kifejtettek szerint azonosíthatunk hét alapelvet, amelyekből konkrét szakpolitikai javaslatok következnek.

KONZERVATÍV KÖRNYEZETVÉDELMI HAGYOMÁNY?

Bár – amint azt John Bliese 1997-ben megjegyezte⁷ – a „konzervatív értelmiség java része mellőzi a környezetvédelem kérdését, a magukat konzervatívnak

⁵ SCRUTON 2006: 19.

⁶ BLIESE 2002.

⁷ BLIESE 1997: 1.

nevező politikusokra már nem igaz ugyanez”.⁸ Ugyanakkor (folytatja Bliese) ez utóbbiak kizárólag azért jelentek meg a környezeti vitákon, hogy „blokkoljanak gyakorlatilag minden, a környezeti ártalmak enyhítésére, a környezet- és természetvédelemre vonatkozó törekvést”.⁹ Ennek tükrében nem meglepő Scruton következő megállapítása:

„A környezetvédők hozzászótkak ahhoz, hogy a konzervativizmust a szabad vállalkozás ideológiájának lássák, a szabad vállalkozást pedig a Föld erőforrásai ellen intézett olyan támadásnak, amelynek a piacot élénkítő rövid távú nyereségen kívül nincs semmilyen motivációja. E téves felfogásért részben azok felelősek, akik a politika kontextusában konzervatívnak nevezik magukat.”¹⁰

A konzervatívok kétségkívül a gazdasági döntésekre helyezték a hangsúlyt, amit – bizonyos mértékig – helyesen is tettek. Választásaink köre azonban véges, és sajnálatos módon a konzervatívok részéről jóval kevesebb szó esett azokról a nem választáson alapuló kötelezettségekről, amelyek fenntartják a jelentőségteljes döntésekhez szükséges feltételeket. Akadnak persze kivételek is. *Dimension of Conservatism (A konzervativizmus dimenziója)* címet viselő beszédében Margaret Thatcher a következőket mondta 1977-ben a fiatal konzervatívok londoni Caxton Hallban tartott ülésén:

„A szabad vállalkozásnak van helye, méghozzá kitüntetett helye dolgaink rendszerében, azonban csak a számos dimenzió egyikeként. Hiszen a *toryk* már jóval azelőtt *toryk* voltak, hogy a szabadpiac bármit is jelentett volna.”¹¹

R. V. Young, Jr. szintén amellett érvelt, hogy – bár „a konzervativizmus és a környezetvédelmi kérdések kapcsolatának megvitatása reménytelenül bonyolult feladatnak tűnik”¹² – „a környezeti viták vonatkozásában lehetséges a koherens konzervatív hozzáállás fenntartása”. Young hozzátette:

⁸ BLIESE 1997: 1.

⁹ BLIESE 1997: 1.

¹⁰ SCRUTON 2006: 7.

¹¹ THATCHER 1977: 4.

¹² YOUNG 1979: 253.

„[E]gy konzervatívnek ki kell tartania amellett, hogy jelenlegi ökológiai válságunkra az egyetlen válasz, ha azt morális válságként ismerjük fel, és visszatérünk a hagyományos erényekhez. Az önmegtartóztatás, az alázat és (Weaver kifejezésével) a kegyesség (*piety*)¹³ mind fontos jellemzője a konzervatív vérmérsékletnek.”¹⁴

Weaver alapvetően úgy látta, hogy a „természethez való hozzáállás [...] olyan alapvető kérdés az ember szemléletében vagy életfilozófiájában, hogy gyakran hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni.”¹⁵ Látnoki erejű megjegyzése szerint: „azonban ha valóban figyelmen kívül hagyjuk, később sok olyan dolgot látunk majd bekövetkezni, amelyek helyrehozatalára már nem adatik lehetőségünk.”¹⁶

EMLÉKEK, KÉPZELET, TÁJ ÉS ALAPELVEK

The Prelude (Az előszó) és *The Excursion* (A kirándulás) című művében William Wordsworth az elme fejlődésének nyomába eredve azt a megfigyelést teszi, hogy a természet és a táj képes pozitív hatást gyakorolni lelkiállapotunkra, mélyen megérintve emlékeinket, képzeletünket és együttérzésre való képességünket.

„From Nature doth emotion come, and moods
Of calmness equally are Nature's gift:
This is her glory; these two attributes
Are sister horns that constitute her strength.
Hence Genius, born to thrive by interchange
Of peace and excitation, finds in her

¹³ Az angol *piety* szót magyarra a jámborság, a kegyesség vagy az áhítat kifejezéssel szokás fordítani. A tanulmányban hivatkozott egyes munkák magyar fordítása helyenként különböző kifejezéseket használ, azonban az angol eredeti kifejezés mind az áhítat, mind a kegyesség, mind a jámborság esetében a *piety*. (A ford.)

¹⁴ YOUNG 1979: 253.

¹⁵ WEAVER 1987: 209.

¹⁶ WEAVER 1987: 209.

His best and purest friend; from her receives
That energy by which he seeks the truth,
From her that happy stillness of the mind
Which fits him to receive it when unsought.”¹⁷

„Az érzelem a Természettől származik,
Nyugodt kedéllyel szintúgy Ő ruház fel:
Ettől oly pazar; e két pompás bőségszaru
Alkotja erejét. Itt hű baráttra lel a Génusz,
Kit hol aléltság, hol tettvágy körforgása hajt;
A Természet ruházza fel erővel, hogy keresse az igazat,
S innen az elme boldog csendessége,
Hogy elviselje, ha megtalálta azt.”¹⁸

Bliese a következő kilenc alapelvet jelöli meg munkájában: (1) a felismerés, hogy a konzervatív nem materialista; (2) a kegyesség, különösen a természet iránti kegyesség megfigyelése; (3) a prudencia (gyakorlati okosság) gyakorlása; (4) a generációk közötti kölcsönös megértés; (5) az egyén szabadságának tiszteletben tartása; (6) a tettekért való felelősségvállalás mint a szabadság velejárója; (7) a magántulajdon és a piac tiszteletben tartása; (8) a negatív externáliák árakba történő beépítése; és (9) a káros kormányzati beavatkozások megszüntetése a piacon. A szakirodalomból kirajzolódó elvek között jelentős az átfedés. A tradicionalista konzervatív környezettudatosságot összességükben alátámasztó érvek a következők: (1) *oikophilia*; (2) gondos megőrzés (gondnokság); (3) lokalizmus; (4) a generációk egymás iránti kötelezettsége; (5) kegyesség; (6) beágyazottság; és (7) prudencia. Ez a konzervatív környezettudatosság inkább erkölcsi, semmint gazdasági vagy „erőforrás-alapú” álláspont. Ennek egyik előnyét az adja, hogy ezen a téren az általános felfogás szerint a két kizárólagosan létező morális álláspont a liberális és a környezeti szempontú *woke* álláspont, azonban a konzervativizmus ilyen morális állásponttal nem rendelkezik.

¹⁷ WORDSWORTH 1850: 335.

¹⁸ Kárász Erika fordítása. (A ford.)

OIKOPHILIA: AZ OTTHON SZERETETE

A hagyományos konzervatív környezettudatos állaspont kiindulópontja e három nagy erejű szó: „Az otthon szeretete.” Scruton szerint „még senki nem azonosított olyan készítő erőt, amely jobban szolgálná a környezettudatosság ügyét, mint ez: otthonunk iránt érzett közös szeretetünk.”¹⁹ Scrutont követve jómagam is az „*oikophilia*” kifejezést használok: az ő magyarázata szerint „az *oikos* olyan hely, amely nemcsak az enyém, és nem is csupán a tiéd: a *miénk*.”²⁰ A konzervatív környezettudatosságnak valóban alapvető eleme, hogy az én környékem, az én városom, az én országom és az én Földem valójában a *tiéd* is. Csakis így kezdhethetjük *mi* tudomásul venni az ezen álláspontban rejlő kötelezettségeket: nem csupán az egymás iránti, de a *mi* mások irányában fennálló kötelezettségeinket is, beleértve a még meg nem születetteket. A jövő embereinek is szüksége lesz otthonra, ahogyan mindarra is, amiből az otthon felépül. Legalapvetőbb értelemben az otthon egy *hely*, azaz több, mint pusztta „tér”: a hely körülhatárolt, megformált, szervezett és személyre szabott. Ebből ered ösztönös csodálatunk azon városok iránt, amelyeket mások hoztak létre, és formáltak a jó élet és a jelentőségteljes cselekvés helyszínévé, és amelyet gondossággal és figyelemmel ápoltak: az elegáns épületek és utcák, a járókelőt beszippantó és a polgári értékeket ösztönző terek, a virágzó és szépen gondozott növények és állatvilág, a víz okos felhasználása és még oly sok minden más iránt érzett csodálatunk. Ez azonban nem kizárólag az anyagról szól. Az otthon felépítéséhez és fenntartásához, az abban eltöltött élethez az szükséges, hogy annak lakói birtokában legyenek egyfajta közös történelemnek és „emlékezetnek” azon hely kapcsán, amelynek részesei, és átérezzék a hely szokásait. Ez minimálisan azt jelenti, hogy legyen alapvető elképzelésük a tisztességes „otthonkezelés” fenntartásában játszott szerepükről. Ahogyan Wendell Berry fogalmaz *A Place on Earth* (*A jó föld*) című munkájában: „Senki nem fedezheti fel más helyett a világot. Csak akkor válik közös alappá és közös kötelékké, ha magunk fedezzük fel. Ekkor szűnünk meg önmagunkban lenni.”²¹ Fel kell fedoznunk tehát a közös otthonban rejlő kötelezettségeinket: ezekre nem

¹⁹ SCRUTON 2006: 18.

²⁰ SCRUTON 2013: 106 (kiemelés tőlem).

²¹ BERRY 2001.

tekinthetünk kívülről behozott értékeként – legyen szó a nemzetek feletti szervezetek fennkölt nyilatkozatairól vagy a nemzetközi lobbik nyomásáról –, és nem helyettesíthetjük azokat egyoldalúan önös preferenciáinkkal, akár a dühödt kamasz, akinek csakis a saját elvei szerint akaródzik élni, miközben tartja a markát a szülői ház közös hasznai felé.

A pozitív környezettudatosság megköveteli a köz jóváhagyását és aktív részvételét. Ahogyan azt David Hume-tól megtanultuk, ígérek nélkül nem létezik hosszú távú kapcsolat, és az ígélet intézményének alapja a bizalom. Éppen azért a *woke* csoportok – például az Extinction Rebellion vagy a Just Stop Oil mozgalom – többet ártanak, mint használnak. A helyi aktív részvétel hiányát a zavarkeltés és az erkölcsi megfélemlítés taktikájának alkalmazásával próbálják orvosolni, ez azonban még inkább aláássa az egymás számára idegen felnőttek között korábban esetleg meglévő bizalom alapját. Az efféle mozgalmak így – ügyetlenül közszemlére téve saját megbízhatatlanságukat – elidegenítik a polgári gondolkodású helyi hétköznapi embereket. A mindezzel éles ellentétben álló hagyományos konzervatív perspektíva felismeri, hogy a környezeti fenntarthatóság a bizalom függvénye, és hogy a bizalom olyan cselekedetektől táplálkozik, amelyek az *oikos* szövetség, történelmének és szokásainak szeretetét közvetítik. Következésképpen a környezetvédőknek nem úgy kell tekinteniük önmagukra, mint valamely egyetemes, globális mozgalom helyi ügynökeire, hanem az adott kisközösség folyamatos működésének felelős sáfáira. Ez korántsem a globális problémák figyelmen kívül hagyását jelenti, hiszen az egyetemes az azt alkotó részekből épül fel: sok kicsinyből halom nő. A globális problémákat a lokális megoldások láthatatlan keze oldja meg. Ez az álláspont kétségkívül ellentmond a világ legtöbb nem kormányzati szervezete (NGO) által képviselt domináns narratívának és hitrendszernek, így még azokkal is létezik némi közös platform, akik közvetlenebbül alkalmazzák Peter Singer feltevését, miszerint az erkölcsi kötelezettségeknek nem lehetnek földrajzi korlátaik – még akkor is, ha egyéb szempontból megkérdőjelezhetőnek tartjuk ezt a feltevést.

Ha valaki úgy érzi, ez a természeti tájhoz való hozzáállás – Everett szavai-
ból merítve²² – inkább *tory*, semmint *whig*, azzal egyet kell értenem. Everett számára a *toryk* természeti tájról alkotott képe a hagyományost, a természetet,

²² Annak elemzésére, hogy a fenti tipológia a mai napig is hatást gyakorol a Konzervatív Pártra, lásd PITT 2021: 267–291.

a keresztényt és az organikust hangsúlyozza; míg a *whig* nézet előtérbe helyezi a személytelen tulajdonjogát és a hasznosságon alapuló fejlesztési koncepciót díjazza.²³ Az általam konzervatív környezettudatosságnak nevezett hozzáállás a *tory* nézetet helyezi előtérbe, és felismeri a *whig* nézőpont hiányosságait. Nem rendelhetünk mindenhez, amit szeretünk (vagy szeretnünk kellene) pénzbeli értéket, és ez a természetre is igaz. Theodore Roosevelt szerint:

„[T]ermészeti erőforrásaink elpazarlása, elpusztítása, a föld megnyúzása és kimerítése a hasznosság növelése helyett azt eredményezi, hogy gyermekeink korára éppen azt a jólétet ássuk alá, amelyet helyesen cselekedvén felerősítve és továbbfejlesztve kellene továbbadnunk nekik.”²⁴

Természeti tájunk, vidéki és városi otthonaink jelentőségteljesek és pótolhatatlanok, és érthető módon sokan éreznek a környezetünk iránti erkölcsi kötelességük mellett érzelmi vágyat is arra, hogy megóvásukért dolgozzanak. Régtől fogva fennálló tézis, hogy a szépség belső érték. Valamit szépnek tekinteni annyit jelent, hogy azért értékeljük, amilyen, nem pedig azért, amit tesz, vagy valamely külső célért, amelyet szolgál. Természeti tájunkon a szépet erősíteni, a csúfítást és a hamisságot pedig legyőzni szükséges. Ezzel megvédjük, javítjuk és megőrizzük lakóhelyünket és környezetünket. Wordsworth szavaival:

„The world is too much with us; late and soon,
Getting and spending, we lay waste our powers; –
Little we see in Nature that is ours;
We have given our hearts away, a sordid boon!
This Sea that bares her bosom to the moon;
The winds that will be howling at all hours,
And are up-gathered now like sleeping flowers;
For this, for everything, we are out of tune;
It moves us not. Great God! I'd rather be

²³ EVERETT 1994.

²⁴ ROOSEVELT 1907.

A Pagan suckled in a creed outworn;
 So might I, standing on this pleasant lea,
 Have glimpses that would make me less forlorn;
 Have sight of Proteus rising from the sea;
 Or hear old Triton blow his wreathed horn.”²⁵

„Elfoglal a világ, s mi egyre csak
 adunk-veszünk, örönk herdálva itt:
 a Természet bár nyújtja kincseit,
 szívünk lesz tárgya hitvány alkunak.
 A tenger keble ring a hold alatt,
 a szél, mely zúgni fog sok századig,
 alvó virág gyanánt itt álmodik,
 s lelkünkől ez mind oly távol marad!
 Nem indít meg. Bár lennék, Istenem,
 Avult hit elméjén csüggő pogány!
 E szép mezőn, hol állok csendesen,
 halvány vigaszugár hullhatna rám,
 láthatnám Próteuszt a tengeren,
 a Tritón kagylókürtjét is hallanám.”²⁶

A HELYBE VALÓ BEÁGYAZOTTSÁG

Mark Mitchell így ír az otthon vonzerejéről: „úgy élünk, lélegzünk és létezünk, hogy közben be vagyunk ágyazva egy adott időben létező konkrét hely szövetébe.”²⁷ Mitchell azt is megjegyzi, hogy „minden egyes helynek egyedi, a tájban, az emberekben, a tárgyakban és a történetekben megtestesülő történelme van”. Ebből számára az következik, hogy mindezek nélkül „nomádok” vagyunk, „idegenek leszünk egy idegen földön”.²⁸ Robert Nisbet

²⁵ WORDSWORTH 1807: 122.

²⁶ Kiskun Farkas László fordítása, in WORDSWORTH–COLERIDGE 1982 (A ford.)

²⁷ MITCHELL 2012: 57.

²⁸ MITCHELL 2012: 57.

társadalomtudós *Quest for Community (Küldetés a közösségért)* című munkájában hasonló érvelést fogalmazott meg az identitás kapcsán. Nisbet számára a jelenkorban elvont módon értelmezett autonóm egyén elszigeteltté vált, kontextus nélkül maradvá, az állam számára haszontalanul. Simone Weil *Begyökerezettség* című könyvében rámutat, hogy „a gyökerek jelentik az emberi lélek talán legfontosabb és legkevésbé felismert szükségletét”.²⁹ Úgy tűnik, a gyökerek iránti emberi szükséglet akkor is fontos, ha a természet-tudatosság szempontját koherenssé és ösztönzővé kívánjuk tenni, különösen azok esetében, akiket nem érint meg, vagy egyenesen taszít a fősodorbeli környezetvédők jelenlegi hozzáállása. Ez kulcsfontosságú és sürgető feladat mindannyiunk számára, akiket Weil szavaival:

„Egy olyan közösség életében történő valódi, aktív és természetes részvétel tesz emberi lényekké, amely a múlt bizonyos különleges kincseinek és a jövő bizonyos különleges elvárásainak élő formában való megőrzésén fáradozik.”³⁰

Berry szerint: „A Földről való gondoskodás legősibb, legméltóbb és – végső soron – legkielégítőbb kötelességünk. Egyetlen reményünk, ha ápoljuk mindazt, ami megmaradt belőle, és elősegítjük megújulását.” Ez kétségtelenül igaz, hiszen „nem új földért vagy mennyért, hanem a szív nyugalmaért és a szem tisztaságáért imádkozunk. Minden, amire szükségünk lehet, itt van.”³¹ E tradicionalista álláspont szerint helyi kultúránk megőrzése kéz a kézben jár környezetünk megővásával.

LOKALIZMUS: KIFELE ÉS FELFELE

Tocqueville szerint „a szabad népek ereje a helyi közösségekben lakozik”.³² Kétségtelen, hogy a sajátjukra helyben figyelmet fordító lokalistákat könnyű ösztönözni a fenntarthatóság irányába szükséges első és legszükségesebb

²⁹ WEIL 2001: 40.

³⁰ WEIL 2001: 41.

³¹ Berry Center 2017.

³² TOCQUEVILLE 2003: 62–63.

lépések megtételére, azaz arra, hogy saját helyi környezetük fenntartása érdekében azonosítsanak egy területet, amely az *övék*, és – az „apró szakaszokhoz” hasonló – helyi csoportokban egyesüljenek. E nézőpont szerint a helyi környezetet az utódok érdekében kell megóvni, szépítgetni és gondozni. Ez Berry megfogalmazásában a „kicsiben való gondolkodás” (azaz, gondolkodjon lokálisan, semmint globálisan). Így gondolkodnak azok a gazdák is, akiket „szilárd kapcsolat fűz a földjükhöz”, amely gyakorta „örökölt és tradicionális”. Berry szerint:

„A vállalatokat [...] soha nem fogja a földhöz fűzni a születési előjogok és a közösség képviselte kötelék, sem a gondoskodásra rászorító szerepet. A vállalatokat a hatékonyság szabálya köti, amely kizárólag az évi terméshozamra figyel, és egyetlen gondolatot sem fecsérrel a föld lassú életritmusára [...]”.³³

Talán valóban helyben érdemes kezdenünk, befejezni azonban már nem helyben kellene. Burke gondolatmenete ebben a tekintetben igen hasznosnak bizonyul:

„Kötődni a részegységhez, szeretni az apró közösséget, amelyhez a társadalomban tartozunk, a köz iránti vonzalom első alapelve (mondhatni, a csírája). Ez az első láncszem abban a sorban, amely előrevisz az országunk, majd az emberiség iránti szeretet felé.”³⁴

A letelepedett, az idő tovaszállását figyelő³⁵ konzervatív életet³⁶ élők eljutnak oda, hogy szeretik az emberiséget és tisztelik a Földet. Wordsworth fogalmazta meg, hogy a természet szeretete elvezet az ember szeretetéhez:

„Thus was man,
Ennobled outwardly before my sight,
And thus my heart was early introduced,

³³ Berry Center 2017.

³⁴ BURKE 1790: 68.

³⁵ HAZONY 2022.

³⁶ SCRUTON 2017a.

To an unconscious love and reverence,
Of human nature; hence the human form,
To me became an index of delight,
Of grace and honour, power and worthiness.”³⁷

„Ilyen volt az ember
Előttém vált nemessé szemeimben
S szívemben korán és öntudatlan
így ébredt hódolat s imádat
szemlélve e csodát; Ember mivoltunk
a báj és becsület, erő és érdem
mindenek feletti fokmérője lett.”³⁸

A nemzetállam, avagy az „időn át létező közösség”³⁹ alapvető jelentőségű a természeti környezet megőrzésében. Scruton szerint:

„A konzervatívok ahelyett, hogy globális szinten próbálnák orvosolni a környezeti és társadalmi problémákat, az ellenőrzés helyi formáira és helyi szuverenitásuk megerősítésére törekednek az ismert és kezelt környezetek felett. Ez azt jelenti, hogy meg kell erősíteni a nemzetek jogát az önkormányzathoz és olyan politikák elfogadásához, amelyek összhangban állnak a lokális lojalitással és a nemzeti büszkeség érzésével. A területhez való ragaszkodás és a terület eróziótól és pazarlástól való védelmének vágya továbbra is erőteljes motívum, amely a politikusok szájából elhangzó minden olyan megnyilatkozásban előfeltételezett, amely áldozatok meghozatalát követeli [...] Mert ez egyszerű és erőteljes indíték: az otthon iránti szeretet.”⁴⁰

Scruton érvelése szerint nemzet nélkül a hosszú távú perspektívát a politika részeként látszólag lehetetlen megragadni.⁴¹ Ez az utolsó konkrét kapcsolat

³⁷ WORDSWORTH 1850: 218.

³⁸ Kárász Erika fordítása. (A ford.)

³⁹ SCRUTON 1980: 48.

⁴⁰ SCRUTON 2006: 15.

⁴¹ SCRUTON 1980: 48. A nemzetállam esetére lásd még HAZONY 2018.

a sorban, mielőtt a kapcsolatok absztrakcióvá válnak, márpedig az elvont kapcsolatok nem képesek támogatni azt, amit a hatékony környezetvédelem megkövetel: a bizalmat és a hosszú távú perspektívát.

A GONDOS MEGŐRZÉS ÉS A SÁFÁRSÁG KÖTELEZETTSÉGE

Burke szerint a jelen generációja minden korban a rá hagyományozott örökség és kultúra gondos megőrzésére köteles. Scruton hasonlóképpen ezt írja:

„E nézet szerint a politika célja nem az, hogy átrendezze a társadalmat valamely átfogó jövőkép vagy ideál érdekében, mint amilyen például az egyenlőség, a szabadság vagy a testvériség, hanem hogy fenntartsa az éber ellenállást a társadalmi és ökológiai örökségünket erodáló entropikus erőkkel szemben. Az cél, hogy – lehetőség szerint fokozva rendjét és egyensúlyát – továbbadjuk a következő generációknak mindazt, aminek ideiglenes gondnokai vagyunk.”⁴²

Weaver szerint:

„Az embernek kötelessége tisztelni a természetet és azt, ami természetes. A természet nem olyasvalami, amivel meg kell küzdeni, meg kell hódítani és változtatni bármilyen emberi szeszély szerint. Bizonyos mértékig persze használnunk kell. Azonban az embernek a természettel kapcsolatban nem a teljes uralom felé kell tölnie, hanem keresnie kell a *modus vivendit* – vagyis az együttélés módját, a megbékélést valamivel, ami már az emberi időszámítás kezdete előtt itt volt, és annak vége utána is itt marad.”⁴³

T. S. Eliot tipológiája szerint különbség van a természet használata és kiaknázása között.⁴⁴ Ez az irány elvezet a természet és a gazdálkodási erőforrások feletti sáfársághoz. A konzervatív környezeti perspektíva szerint az általunk örökölt sáfárság terhe nem bírható el segítség nélkül, és a létezésünkért,

⁴² SCRUTON 2006: 8.

⁴³ WEAVER 1987: 220–221.

⁴⁴ ELIOT 1949: 26.

valamint a bennünket tartó világ iránti tiszteletünkért való hálaadás nem csupán mélyen bevéődött a *tory* gondolatokba, de környezetünk védelméhez is szükséges.

A GENERÁCIÓK EGYMÁS IRÁNT FELELŐSSÉGE: MÚLT, JELEN, JÖVŐ

Rossiter szerint „[a] gondos megőrzés szelleme – a felfogás, miszerint a kapott értékes örökséget sértetlen, sőt talán kissé megerősített állapotban kell továbbadni – áthatja a konzervativizmust”.⁴⁵ A gondos megőrzés a konzervatív környezetvédelem egyik alapelve, és ez biztosítja a kapcsolatot a generációk közötti kötelezettségeinkhez. A *toryizmus* központi eleme az, hogy komolyan kell vennünk a döntésünktől függetlenül fennálló kötelezettségeinket, ideértve környezetünk megóvását is. Tudjuk, hogy kötelességünk tisztelni a szülőket, akiket nem mi választottunk, megvédeni az országot, amelyet nem mi választottunk, és meg kell őriznünk azokat a helyeket – tájakat –, amelyeket megint csak nem mi választottunk. E komolyan vett kötelezettségeknek kell képezniük minden konzervatív platform alapját – ezt fogalmazta meg Disraeli is *Vindication of the English Constitution* (Az angol alkotmány védelmében) című munkájában, védelmi igényét arra alapozva, hogy az alkotmányt olyasvalami alkotja, ami „tízezerszer jobb, mint a választás. Az emberek sajátos körülményei, alkalmi, temperamentumai, beállítottsága, erkölcsi, társadalmi polgári szokásai alkotják, amelyeknek megmutatkozáshoz hosszú idő szükséges.”⁴⁶ Való igaz, a társadalmi viszonyok – például a család – egyik generációról a másikra adják át a társadalmi tőkét, miközben a legjelentősebb megújuló erőforrás természetesen mi magunk vagyunk. Scruton kifejti, hogy „amikor a családi élet nem tölti be a szerepét, kultúránk romlására kell számítanunk”.⁴⁷ Én ugyanakkor hozzátenném, hogy ilyen körülmények között a „családi birtok”, azaz közös környezetünk romlására is számítani kell. Ahogy Burke megjegyezte, „az öröklés gondolata a megőrzés és az átadás biztos elvét szolgáltatja, ugyanakkor a legkevésbé sem zárja ki a

⁴⁵ ROSSITER 1955: 64–66.

⁴⁶ DISRAELI 1835: 24.

⁴⁷ ELIOT 1973.

fejlesztés elvét”.⁴⁸ Kötelezettségeinket nemcsak az élők, hanem az élők, a meg nem születettek és a holtak szerződése adja.⁴⁹ Scruton ugyanakkor kiemeli, hogy ez „nem is szerződés, hanem a gondos megőrzés kötelezettségét keletkeztető viszony”.⁵⁰ A generációk között tehát léteznek kötelezettségek, de mi a helyzet a generációk közötti méltányossággal?⁵¹ Elsőként érdemes megvizsgálni, hogy mit gondol egy konzervatív a méltányosságról? Úgy tűnik, Arisztotelész „arany középúton” alapuló szemlélete felé hajlik, amely szerint nem volna méltányos, ha valaki nagyobb vagy kisebb hányadban részesülne a jóból, mint amit kiérdemelt. Arisztotelész „arany középútra” vonatkozó gondolatát és Burke transzgenerációs társadalomszemléletét összekapcsolva láthatjuk, hogy az adósság, a hiány, a környezet és a környezetszennyezés ügye a még meg nem születetteket, a mi jelen generációnk, de talán még elődeink méltóságát és emlékét is érinti. A ma nemzedékének feladata, hogy csak azt vegye el, amit az arany középút szerint megérdemel, azaz ne a meg nem születettek számára halmozzon fel adósságot, és ne hagyjon rájuk gigászi és összetett ökológiai válságot.

PRUDENCIA: A MÉRSÉKLŐ ELV

Egyes konzervatívok a környezettudatosságot együgyű fanatizmusnak tekintették, amely ellensége a prudencia politikájának.⁵² Burke, Kirk és más konzervatív gondolkodók nagyra értékelik a prudenciát.⁵³ Itt érdemes Hörcher Ferenc szavait idézni:

„A politikát a politika ágensei (egyének és közösségek) művelik, akik azért beszélnek, döntenek és cselekednek, hogy befolyásolják politikai környezetüket, és – amennyiben az megváltoztatható – emberi, politikai

⁴⁸ BURKE 1790: 48.

⁴⁹ BURKE 1790: 143–144.

⁵⁰ SCRUTON 1980: 10.

⁵¹ Köszönettel tartozom *A posztliberális fordulat és a brit konzervativizmus jövője* címmel megrendezett konferencia egyik résztvevőjének, aki kérdést tett fel nem csupán a kötelezettség, de a méltányosság kapcsán is.

⁵² A prudencia kapcsán adott átfogó képért lásd HÖRCHER 2020.

⁵³ KIRK 2023; ROSSITER 1955.

eszközökkel megváltoztassák a körülöttük lévő világot. Kölcsönhatásba lépnek természeti és társadalmi környezetükkel, és e gyakorlattal mindkettőre igyekeznek hatást gyakorolni. A sikeres interakcióhoz egyfajta alkalmazott, megtestesült tudásra van szükségük, amely nem hasonlít arra, amit az *episztémé*, a *scientia* vagy a *szophia* fogalma kifejez, azaz – a mi fogalmaink szerint – nem elvont, konceptuális tudás. A számukra szükséges tudás nem feltétlenül tükrözött, hanem inkább tapasztalatalapú, gyakorlatorientált és pragmatikus. Ezt a fajta tudást »prudenciának« nevezik (latinul *prudencia*, görögül *phronészisz*, angol megfelelője pedig a gyakorlati bölcsesség). A gyakorlati tudásnak különböző formái lehetnek, de nem mindegyik politikai irányultságú. Ez a könyv a gyakorlati politikai tudás terén vizsgálódik.”⁵⁴

Így minden politikusnak, aki a „konzervatív környezettudatosságot” a gyakorlatba és a politikába kívánja átvezetni, ezt körültekintés és gyakorlati bölcsesség alkalmazása mellett kell tennie. A konzervatívok célja nem valamilyen zöldutópia megteremtése vagy az édenkert helyreállítása. Maga Thatcher 1978-ban visszautasította a zöldpelagianizmus ígéreteit: „Keresztényként kötelességem kerülni az utópiákat ezen a földön, és fel kell ismernem, hogy az emberi társadalom berendezkedésében nincs olyan változás, amely az embert tökéletesen jóvá és tökéletesen boldoggá tenné.”⁵⁵

KEGYESSÉG, AVAGY „TERMÉSZET-ÁHITAT”:

A FOGALMAK KORONAGYÉMÁNTJA

A *szivárvány* (*My Heart Leaps Up*) című versében Wordsworth idézi fel a „természet-áhitatot”:

„A rainbow in the sky:
So was it when my life began;
So is it now I am a man;

⁵⁴ THATCHER 1978.

⁵⁵ WORDSWORTH 1807: 44.

So be it when I shall grow old,
 Or let me die!
 The Child is father of the Man;
 And I could wish my days to be
 Bound each to each by natural piety.”⁵⁶

„Ha fenn a szivárvány ragyog
 megdobban a szívem:
 így volt, hogy kezdtem életemet,
 így van most, hogy év évre megy,
 így legyen mindig, s meghalok
 inkább, ha nem!
 A férfi apja a gyerek;
 hadd fűzze hát napjaimat
 egymáshoz a természet-áhitat.”⁵⁷

Human Nature (Az emberi természet) című munkájában Scruton kifejti, hogy „a politikai konzervativizmus fő feladata – amint azt Burke, Maistre és Hegel képviseli – az volt, hogy a kegyesség fogalmából eredő kötelezettségeket vissza-helyezze oda, ahová tartoznak, a kép középpontjába”.⁵⁸ Hangsúlyozva az isteni rendeltetésen alapuló hagyományok felsőbbbségét az önérték készítéseivel szemben, Maistre mellett érvelt, hogy kegyességgel kell viseltetnünk a nagy múltra visszatekintő dolgok iránt. Weaver szerint ehhez hasonlóan a kegyesség olyan, mint „az akarat tiszteleten keresztül érvényre jutó kegyelme. A kegyesség elismeri az egót meghaladó, attól eltérő dolgok létezésének jogát.”⁵⁹ A kegyesség, avagy jámborság fogalmát az *Eutüphrón*, Platón egyik korai dialógusa is felveti. Szókratész kihívására válaszolva Eutüphrón úgy határozza meg a jámborságot, mint „ami minden istennek kedves”.⁶⁰ Weaver szavaival ez együttműködést jelent az „istenekkel az általuk kialakított rendben”, és

⁵⁶ WORDSWORTH 1807: 44.

⁵⁷ Kálnoky László fordítása, in *Óda a nyugati szélhez* (1994) (A ford.)

⁵⁸ SCRUTON 2017b: 126.

⁵⁹ WEAVER 2013: 154.

⁶⁰ Például *Euthphr.* 9e.

így részévé válik az „igazságosság szélesebb értelmű fogalmának”.⁶¹ Weaver hozzáteszi, hogy „a kegyesség az akarat tiszteleten keresztül érvényre jutó kegyelme”.⁶² Ezenkívül Weaver három olyan vonatkozást említ, amely kapcsán „a kegyesség szellemét figyelembe kell vennünk”: (1) a természetet; (2) szomszédainkat; és (3) a múltat.⁶³ Bliese szerint a kegyesség e területeken „azon az alázatos felismerésen alapul, hogy olyan világban élünk, amelyet nem mi teremtetünk, és amely csupán rövid időn át szolgál otthonunkként”.⁶⁴

Tanulhatunk a kegyesség (*pietas*) római felfogásából is: tisztelettel tartozunk szüleinknek és őseinknek, házi isteneinknek, tiszteletben kell tartanunk a törvényeket és a polgári rendet, meg kell tartanunk a kijelölt ünnepeket és a nyilvános szertartásokat, és a tisztelet akkurátus kifejezésével tartozunk szent dolgok felé. Röviden: a kegyesség az emberi megértés és ellenőrzés korlátainak felismerése; valamint – mind a vidéki, mind a városi – tájjal szembeni kötelezettségek vállalása. Weaverhez és Bliese-hez hasonlóan jómagam is „a fogalmak koronagyémántjának”⁶⁵ tekintem a kegyességet, és egyetértek Bliese-zel abban, hogy ezen „átfogó attitűdnek kell irányítania a világon minden máshoz való viszonyulásunkat”.⁶⁶ Természetes hálával tartozunk azért, amit kapunk, és ezt részben a nem választott kötelezettségeink teljesítésével fejezhetjük ki. Burke szerint azok, akik nem mutatnak kellő kegyességet a múlt emberei iránt, soha sem érezhetnek valódi aggodalmat gyermeikéért vagy unokáikéért.⁶⁷ A természettel és a környezetünkkel való kapcsolatunk szempontjából áradó, közös hálát kell mutatnunk, amely megoszlik a különböző generációk között – beleértve az elhunytakat is. Weaver ugyanakkor felteszi a kérdést: „Valóban halottak azok, akik hősi vagy mártírhálált haltak?” Weaver sugalmazása szerint tovább élnek abban, ahogyan „a világról álmodott álmunkat”⁶⁸ formálják. Konkrétabban fogalmazva, ők tartották fenn és hagyták ránk ezt a világot. Scruton rámutat, hogy az emberek

⁶¹ WEAVER 2013: 154.

⁶² WEAVER 2013: 154.

⁶³ WEAVER 2013: 154.

⁶⁴ BLIESE 1997: 1, 7.

⁶⁵ WEAVER 2013: 154.

⁶⁶ BLIESE 1997: 1, 7.

⁶⁷ BIRZER 2016.

⁶⁸ WEAVER 2013: 159.

áldozatot hoznak azért, amit szeretnek.⁶⁹ Felteszi ugyanakkor a kérdést: „[de] mikor szolgálnak ezek az áldozatok a meg nem születettek javára?”⁷⁰ Saját kérdését így válaszolja meg: akkor, „[amikor] a halottakért hozzák azokat”.⁷¹ A „megadományozottság”, a kegyesség, továbbá a múlt, a jelen és a jövő tisztelete alapvető része a *toryk* ország iránt, és az abban felépült otthonok iránt érzett szeretetének. A letelepedett élethez hozzátartozik környezetünk védelme, valamint a környezethez kapcsolódó kötelezettségeink elfogadása és elismerése iránti hajlandóság.

ELŐRE A RÉGI UTAKON⁷²

Burke szerint „[a]zok, akik soha nem tekintenek vissza az őseikre, nem gondolnak az utókorra”.⁷³ Tekintetünket újra az ősök felé kell fordítanunk, hogy meríthessünk tudásukból, ráébredéseikből és inspirációjukból. Mind a jövőhöz keresett ihletért, mind a jelenlegi, bizonyított környezeti sérelmek kezelése végett a múlthoz kell folyamodnunk. Burke a következőket írja *An Appeal from the New to the Old Whigs* (Fellebbezés az újaktól a régi whigekhez) című művében:

„A reformernek meg kell értenie a visszaélés mögött meghúzódó okot, mielőtt megpróbálná orvosolni azt. Lehet, hogy az alapelv szilárd, a visszaélés pedig pusztán elferdülés; ezért szükséges az óvatosság és a bölcsesség a reform során. A reform szelleme sohasem olyan következetes önmagával, mint amikor nem hajlandó a pusztítás eszközévé lenni.”⁷⁴

Azonban annak ellenére, hogy – akárcsak Vergilius Dante *Isteni színjátéká-*ban – a hátunk mögött fénylő lámpás megvilágítja a múlt eseményeit és

⁶⁹ DOOLEY 2009: 191.

⁷⁰ DOOLEY 2009: 191.

⁷¹ DOOLEY 2009: 191.

⁷² Jelen alfejezet címét O’HEAR 2000 inspirálta.

⁷³ BURKE 1790: 47–48.

⁷⁴ BURKE 1790: 47–48.

társadalmát, tovább kell haladnunk a sötétségbe. Nem mehetünk visszafelé, ezért ezt a fényt arra kell használnunk, hogy a múltból merítsünk tudást. A megszerzett tudás körütekintő és humánus felhasználásával mozdíthatjuk elő társadalmunkat és környezetünket. A konzervatívok büszke múltra támaszkodhatnak: kezdve a Mezőgazdasági Tanács 1889-es létrehozásával lord Salisbury miniszterelnöksége idején Sir Anthony Eden tiszta levegőről szóló törvényén át a Környezetvédelmi Minisztérium és a környezetvédelemért felelős első miniszteri tárca létrehozásáig, továbbá a tengeri környezet megóvását célzó „Kék Öv” program 2017-es megalkotásáig.⁷⁵

Margaret Thatchernek igaza volt, amikor a következőket mondta a Konzervatív Párt 1988-as konferenciáján: „egyetlen nemzedéknek sincs tulajdonjoga a Föld felett. Pusztán élethosszig tartó bérlők vagyunk rajta – meghozzá teljes karbantartási kötelezettséggel.”⁷⁶ Mindig érdemes emlékeztetnünk magunkat tehát *teljes karbantartási* kötelezettségünkre. A környezetvédelmi kérdésekben a politika kiemelt célja az externáliák befelé irányítása, ami annyit tesz, hogy az egyénnek, a vállalkozásnak vagy az államnak állnia kell a saját tevékenységének költségeit. Mivel a gazdaságok a társadalmi tőkétől függenek, ezért az ökológiai kötelezettségek, a bizalom, a felelősség megújítása, az apró szakaszok és a fenntartható családi struktúrák mind a gazdaság, mind a környezet fenntarthatósága szempontjából kulcsfontosságúak. Ahogyan Russell Kirk megállapította: „hatékonyságra irányuló technikáinkat az utókor érdekében kell alkalmaznunk, az örök társadalmi szerződésben jövőbeli partnereink számára önkéntesen megóvva földünket és ásványkincseit, erdőinket, vizeinket, óvárosainkat és vidékünket.”⁷⁷

Végezetül lássunk néhány olyan területet, amelyre a konzervatív környezetvédelemnek gondot kell fordítania: a városrészek fenntartása, az ételmiszer-pazarlás minimalizálása, felelős helyi ételmiszer-beszerezés, hatékony újrahasznosítás, zöldfelületeink és természeti adottságaink kímélése, fákkal szegélyezett utcák kialakítása és palackvisszaváltási programok bevezetése (amit jómagam közel 18 éve, első finnországi látogatásom óta támogatok). De a legfontosabb, hogy meg kell szabadulnunk a gyorséttermi

⁷⁵ Lásd PITT 2023: 161–177.

⁷⁶ THATCHER 1988.

⁷⁷ KIRK 1989: 81.

kultúrától, és hulladékgyártás helyett vissza kell térnünk a dolgok megjavításának kultúrájához. Valóban, ahogy T. S. Eliot tanította nekünk, az élet körkörös utazás, amelynek vége az, hogy oda érkezünk, ahonnan indultunk, és életünkben először meg is ismerjük azt a helyet.⁷⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BATE, Jonathan (1991): *Romantic Ecology. Wordsworth and the Environmental Tradition*. London: Routledge.
- Berry Center (2017): Think Little by Wendell Berry. *The Berry Center*, 2017. március 26. Online: <https://berrycenter.org/2017/03/26/think-little-wendell-berry>
- BERRY, Wendell (2001): *A Place on Earth*. Washington, DC: Counterpoint Press.
- BIRZER, Bradley J. (2016): Edmund Burke on Constitution & Natural Law. *The Imaginative Conservative*, 2016. szeptember 20. Online: <https://theimaginativeconservative.org/2016/09/edmund-burke-constitutions-natural-law-birzer.html>
- BLIESE, John (1997): Conservative Principles and Environmental Policies. *Kansas Journal of Law & Public Policy*, 7(3), 1–52.
- BLIESE, John (2002): *The Greening of Conservative America*. Boulder, CO: Westview Press.
- BURKE, Edmund (1790): *Reflections on the Revolution in France*. London: Dodsley.
- BURKE, Edmund (1791): *An Appeal from the New to the Old Whigs*. London: Dodsley.
- CASTELLANO, Katey (2011): Romantic Conservatism in Burke, Wordsworth, and Wendell Berry. *SubStance*, 40(2), 73–91. Online: <https://doi.org/10.1353/sub.2011.0013>
- DISRAELI, Benjamin (1835): *Vindication of the English Constitution in a Letter to a Noble and Learned Lord*. London: Saunders & Otle.
- DOOLEY, Mark szerk. (2009): *The Roger Scruton Reader*. London: Continuum.
- ELIOT, T[homas] S[tearns] (1949): *Christianity and Culture*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- ELIOT, T[homas] S[tearns] (1953): *Little Gidding*. London: Faber & Faber.
- ELIOT, T[homas] S[tearns] (1973): *Notes Toward the Definition of Culture*. London: Faber & Faber.
- EVERETT, Nigel (1994): *The Tory View of Landscape*. New Haven, CT: Yale University Press.
- HAZONY, Yoram (2018): *The Virtue of Nationalism*. New York: Basic Books.
- HAZONY, Yoram (2022): *Conservatism. A Rediscovery*. Washington, DC: Regnery Gateway.
- HÖRCHER Ferenc (2020): *A Political Philosophy of Conservatism. Prudence, Moderation and Tradition*. London: Bloomsbury. Online: <https://doi.org/10.5040/9781350067219>
- KIRK, Russell (1989): *Prospects for Conservatives*. Washington, DC: Regnery.
- KIRK, Russell (2023): *The Politics of Prudence*. Washington, DC: Regnery.

⁷⁸ ELIOT 1953: 241–242. sor.

- MITCHELL, Mark (2012): *The Politics of Gratitude. Scale, Place and Community in a Global Age*. Dulles, VA: Potomac Books.
- O'HEAR, Anthony (2000): *After Progress. Finding the Old Way Forward*. London: Bloomsbury.
- Óda a nyugati szélhez. Angolszász romantika (1994). Budapest: Interpopulart.
- PITT, Daniel (2021): Future Conservative Electoral Prospects: Time for Tory Socialism? *Observatoire de la Société Britannique/French Journal of British Studies*, 27, 267–291. Online: <https://doi.org/10.4000/osb.5513>
- PITT, Daniel (2023): Theresa May, Statecraft and the Environment. In ROE-CRINES, Andrew S. – JEFFERY, David (szerk.): *Statecraft. Policies and Politics under Prime Minister Theresa May*. Cham: Palgrave Macmillan, 161–177. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-031-32472-7_9
- PLATO (2008): *Defence of Socrates, Euthyphro, Crito*. Oxford: Oxford University Press.
- ROOSEVELT, Theodore (1907): *Theodore Roosevelt's Seventh Annual Message to Congress*. Online: www.digitalhistory.uh.edu/dispatch_textbook.cfm?smtID=3&psid=3989
- ROSSITER, Clinton (1955): *Conservatism in America*. New York: Knopf.
- SCRUTON, Roger (1980): *The Meaning of Conservatism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SCRUTON, Roger (2006): Conservatism. In DOBSON, Andrew – ECKERSLEY, Robyn (szerk.): *Political Theory and the Ecological Challenge*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 7–19. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511617805.002>
- SCRUTON, Roger (2013): *Green Philosophy. How to Think Seriously about the Planet*. London: Atlantic Books.
- SCRUTON, Roger (2017a): Settling Down and Marking Time. CUSP, 2017. február 10. Online: https://cusp.ac.uk/themes/m/rs_m1-2
- SCRUTON, Roger (2017b): *On Human Nature*. Princeton, NJ – Oxford: Princeton University Press.
- THATCHER, Margaret (1977): Speech to Greater London Young Conservatives (Iain Macleod Memorial Lecture – „Dimensions of Conservatism”). *Margaret Thatcher Foundation*, 1977. július 4. Online: www.margaretthatcher.org/document/103411
- THATCHER, Margaret (1978): Speech at St Lawrence Jewry („I believe – A speech on Christianity and Politics”). *Margaret Thatcher Foundation*, 1978. március 30. Online: www.margaretthatcher.org/document/103522
- THATCHER, Margaret (1988): Speech to Conservative Party Conference. *Margaret Thatcher Foundation*, 1988. október 14. Online: www.margaretthatcher.org/document/107352
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2003): *Democracy in America and Two Essays on America*. New York: Penguin Classics [magyar nyelven: *A demokrácia Amerikában*. Budapest: Gondolat, 1983].
- WEAVER, Richard M. (1987): The Southern Tradition. In CURTIS, George M., III – THOMPSON, James J., Jr. (szerk.): *The Southern Essays of Richard M. Weaver*. Indianapolis, IN: Liberty Fund, 209–230.

- WEAVER, Richard M. (2013): *Ideas Have Consequences. Expanded Edition*. Chicago – London: University of Chicago Press. Online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226090238.001.0001>
- WEIL, Simone (2001): *Begyökerezettség. Előhang az emberi lénnel szembeni kötelességek nyilatkozatához*. Ford. Gutbrod Gizella. Budapest: Gondolat.
- WORDSWORTH, William (1807): *Poems, in Two Volumes I*. London: Longman, Hurst, Rees & Orme.
- WORDSWORTH, William (1850): *The Prelude, or Growth of a Poet's Mind. An Autobiographical Poem*. New York – Philadelphia: Appleton. Online: <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00080848>
- WORDSWORTH, William – COLERIDGE, Samuel Taylor (1982): *Wordsworth és Coleridge versei*. Budapest: Európa.
- YOUNG, R[obert] V., Jr. (1979): A Conservative View of Environmental Affairs. *Environmental Ethics*, 1(3), 241–254. Online: <https://doi.org/10.5840/enviroethics19791313>

